tariqa, adib inson ruhiyatining eng nozik, eng teran qatlamlarini tasvirlashda ong oqimi metodining badiiy imkoniyatlarini to‘la namoyish etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (references):

(1). Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. Тошкент, “Академнашр”, 2013, 408-бет.

(2). Холлиев Н. Эрк ва жилов кураши. Навқирон насримизга бир назар. “Ёшлик”, 1990, 6-сон.

(3). Жўраев Т. Онг оқими. Модерн. Фарғона, “Фарғона”, 2009, 204-бет.

(4). Hoshimov O‘. Turmushning to‘rt tirgagi. Toshkent, “Meriyus”, 2015, 424-bet.

Sabirova Sevara Baxtiyorovna (Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Filalogiya va san’at fakulteti “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi; e.mail:sevarasabirova09@gmail.com)

“OSHIQNOMA” TURKUMIDAGI DOSTONLAR BADIIYATINING POETIK XUSUSIYATLARI VA ULARNING XALQ OG‘ZAKI IJODIDAGI O‘RNI

Annotatsiya*. Mazkur ilmiy-uslubiy maqolada “Oshiqnoma” turkumiga mansub dostonlarning poetik tabiati, badiiy tasvir vositalari, obrazlar xarakteri, sujetning epik va lirik qatlamlari tahlil qilinadi. Shuningdek, dostonlarning xalq og‘zaki ijodi taraqqiyotidagi o‘rni, ularning tarbiyaviy, estetik va ma’naviy funksiyalari haqida fikr yuritiladi. Maqolada turkum dostonlarining milliy mafkura, badiiy tafakkur va adabiy an’analardagi ahamiyati yoritilgan.*

Kalit so‘zlar*: “Oshiqnoma” turkumi, doston, badiiyat, epik an’ana, lirik tasvir, xalq og‘zaki ijodi.*

Сабирова Севара Бахтиёровна (независимый исследователь кафедры «Узбекский язык и литература» филологического факультета Ургенчского государственного университета имени Абу Райхона Беруни; e.mail:sevarasabirova09@gmail.com)

ПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭПИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ СЕРИИ «ОШИКНАМА» И ИХ РОЛЬ В НАРОДНОЙ УСТНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. *Данная научно-методологическая статья анализирует поэтическую природу эпосов, принадлежащих к серии «Ошикнома», средства художественного изображения, характер образов, эпические и лирические слои сюжета. Также рассматривается роль эпосов в развитии народного устного искусства, их воспитательные, эстетические и духовные функции. В статье подчеркивается значение эпосов серии в национальной идеологии, художественной мысли и литературных традициях.*

Ключевые слова*: серия «Ошикнома», эпос, искусство, эпическая традиция, лирический образ, народное устное искусство.*

Sabirova Sevara Bakhtiyorovna (Independent researcher of the Department of "Uzbek Language and Literature" of the Faculty of Philology and Arts of Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni; e.mail:sevarasabirova09@gmail.com)

POETIC FEATURES OF THE EPIC POETRY OF THE “ASHIKHNAMA” SERIES AND THEIR ROLE IN FOLK ORAL LITERATURE

Annotation. *This scientific-methodological article analyzes the poetic nature of the epics belonging to the “Ashiqnama” series, means of artistic depiction, character of images, epic and lyrical layers of the plot. It also discusses the role of epics in the development of folk oral art, their educational, aesthetic and spiritual functions. The article highlights the significance of the epics of the series in national ideology, artistic thought and literary traditions.*

Keywords: *“Ashiqnama” series, epic, art, epic tradition, lyrical image, folk oral art.*

Kirish (Introduction). O‘zbek xalq og‘zaki ijodi ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lib, uning shakllanishi va rivojida dostonchilik alohida o‘rin tutadi. Dostonlar xalqning tarixiy xotirasi, badiiy tafakkuri va ma’naviy dunyosini mujassam etgan yirik epik janr sifatida asrlar davomida sayqallanib kelgan. Baxshilar ijrosi orqali og‘zaki tarzda avloddan avlodga o‘tib kelgan dostonlar millatning ijtimoiy hayoti, turmush tarzi, axloqiy me’yorlari va estetik qarashlarini o‘zida aks ettiradi. O‘zbek xalq eposi tizimida “Oshiqnoma” turkumidagi dostonlar sevgi va sadoqat mavzusining markazga qo‘yilgani bilan ajralib turadi. Bu turkumga mansub asarlarda muhabbat shaxsiy hissiyot sifatida emas, balki insonni ma’naviy kamolotga yetaklovchi oliy qad-riyat darajasida talqin qilinadi. “Oshiqnoma” dostonlarida muhabbat insoniylik, vafodorlik, sabr-toqat, ma-tonat va jasorat kabi fazilatlar bilan uzviy bog‘langan holda tasvirlanadi. Mazkur dostonlar xalqning sevgi haqidagi qarashlarini, axloqiy idealini va estetik didini mujassam etgan holda, epik va lirik

tasvirning o‘ziga xos uyg‘unligini namoyon etadi. Aynan shu jihati bilan “Oshiqnoma” turkumidagi dostonlar o‘zbek xalq og‘zaki ijodida alohida ilmiy tadqiqot obyekti sifatida ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. “Oshiqnoma” turkumidagi dostonlar va umuman o‘zbek xalq eposi masalasi adabiyotshunoslik va folklorshunoslik fanlarida uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinmoqda. Mazkur mavzu bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar dostonlarning janr xususiyatlari, poetik tuzilishi, g‘oyaviy yo‘nalishi hamda xalq ma’naviy hayotidagi o‘rnini aniqlashga qaratilgan. O‘zbek folklorshunosligining shakllanishida H.Zarifovning xizmatlari alohida e’tiborga loyiq. Olim o‘z tadqiqotlarida xalq dostonlarini janr sifatida tizimlashtirib, ularning tarixiy ildizlari va ijro an’analarini ilmiy asosda yoritgan. Zarifov dostonlarni xalqning badiiy tafakkuri mahsuli sifatida baholab, ularning mazmunida ijtimoiy hayot va axloqiy qarashlar mujassamligini ta’kidlaydi. M.Afzalov, T.Mirzayev, B.Sarimsoqov kabi folklorshunos olimlar o‘z izlanishlarida o‘zbek xalq eposining poetik xususiyatlarini tahlil qilganlar. Ularning tadqiqotlarida dostonlarda epik va lirik qatlamning uyg‘unligi, obrazlar tizimi va tasviriy vositalarning xalqona tafakkur bilan bog‘liqligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Ayniqsa, T.Mirzayev dostonlarda lirizm masalasiga alohida e’tibor qaratib, sevgi mavzusidagi dostonlarning badiiy-estetik imkoniyatlarini ochib bergan. “Oshiqnoma” turkumiga mansub dostonlar masalasi B.Sarimsoqovning ilmiy ishlari orqali yanada chuqurroq tadqiq etilgan. Olim ushbu dostonlarni sevgi g‘oyasi markazga qo‘yilgan alohida epik tizim sifatida baholab, ularning poetik tuzilmasi va ramziy obrazlariga ilmiy izoh beradi. Sarimsoqov “Oshiqnoma” dostonlarida muhabbatning axloqiy-me’yoriy mazmun kasb etishini asoslab beradi. Folklor poetikasi masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlarda S.Tolstov, V.Jirmunskiy kabi olimlarning qarashlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning ishlarida xalq eposining tipologik xususiyatlari, ramziy obrazlar tizimi va epik tafakkur qonuniyatlari umumlashtirilgan bo‘lib, bu qarashlar “Oshiqnoma” dostonlarini tahlil qilishda nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbek adabiyotshunosligida mumtoz adabiyot va xalq og‘zaki ijodi o‘rtasidagi uzviy aloqalar masalasi ham keng o‘rganilgan. Navoiyshunoslik tadqiqotlarida oshiq va ma’shuqa obrazlarining xalq eposi bilan bog‘liqligi qayd etilib, “Oshiqnoma” dostonlarining yozma adabiyot rivojiga ta’siri ilmiy jihatdan asoslangan. Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, “Oshiqnoma” turkumidagi dostonlar ko‘p qirrali badiiy hodisa bo‘lib, ularni janr, poetika, obrazlar tizimi, madaniy va tarbiyaviy jihatdan o‘rganish dolzarb bo‘lib qolmoqda. Mazkur maqola mavjud tadqiqotlar natijalariga tayangan holda, Oshiqnoma dostonlarining badiiy xususiyatlarini kompleks yondashuv asosida tahlil qilishga intiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Methods).Tadqiqot jarayonida folklorshunoslik va adabiyotshunoslik fanlarida qo‘llaniladigan asosiy ilmiy metodlardan foydalanildi. Xususan, tahliliy metod orqali “Oshiqnoma” turkumidagi dostonlarning badiiy tuzilishi, sujet qurilishi va poetik vositalari o‘rganildi. Tavsifiy metod yordamida dostonlarda ishtirok etuvchi obrazlar tizimi, ularning funksional vazifalari hamda tasviriy ifoda vositalari izchil yoritildi. Qiyosiy-tipologik metod asosida “Oshiqnoma” dostonlari boshqa sevgi mavzusidagi xalq eposlari bilan qiyoslanib, ularning umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlandi. Madaniy-estetik yondashuv esa dostonlarning xalq ma’naviy hayotidagi o‘rni, tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatini ochib berishga xizmat qildi. Shuningdek, folklor pedagogikasi tamoyillaridan foydalanib, “Oshiqnoma” dostonlarining yosh avlod tarbiyasidagi roli tahlil qilindi. Ushbu metodlar majmui tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta’minladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Olingan natijalar “Oshiqnoma” turkumidagi dostonlarning o‘zbek xalq og‘zaki ijodida nafaqat badiiy-estetik, balki ijtimoiy-madaniy hodisa ekanini ko‘rsatadi. Ushbu dostonlarda muhabbat insonning axloqiy kamolotini ta’minlovchi asosiy qadriyat sifatida talqin qilinadi. Dostonlarda tasvirlangan urf-odatlar, marosimlar va ijtimoiy munosabatlar ularning etnografik ahamiyatini belgilaydi. Sevishganlarning uchrashuvi, qiz so‘rash, to‘y marosimlari va yo‘lga chiqish udumlari xalqona an’analar asosida tasvirlanadi. “Oshiqnoma” dostonlari yosh avlodni tarbiyalashda muhim manba bo‘lib, komil inson timsolini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu dostonlarning poetik tuzilmasi va lirik ohangi keyingi adabiy jarayonlarga, jumladan, mumtoz adabiyot rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Xulosa. “Oshiqnoma” turkumidagi dostonlar o‘zbek xalq og‘zaki ijodining yuksak namunasi bo‘lib, ularning badiiyati ko‘p qatlamli, mazmuni chuqur falsafiy va ma’naviy ahamiyatga ega. Ushbu dostonlar xalqning estetik qarashlari, axloqiy me’yorlari va ijtimoiy qadriyatlarini mujassam etgan holda bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ularni ilmiy jihatdan chuqur o‘rganish milliy madaniyatni anglash, ma’naviy merosni asrash va folklorshunoslik fanini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. “Oshiqnoma” dostonlarining kelib chiqishi va tarixiy ildizlari. “Oshiqnoma” turkumidagi dostonlarning shakllanishi o‘zbek xalqining qadimiy dunyoqarashi, mifologik tasavvurlari va e’tiqodiy qarashlari bilan bevosita bog‘liqdir. Dostonchilik an’anasi dastlab marosim qo‘shiqlari, afsona va rivoyatlar negizida yuzaga kelib, keyinchalik mustaqil epik janr sifatida rivoj topgan. “Oshiqnoma” dostonlarida qadimgi turkiy

mifologiyaga xos unsurlar, masalan, tabiat kuchlariga sig‘inish, ramziy obrazlardan foydalanish holatlari kuzatiladi. Mazkur dostonlarda sevgi g‘oyasi ko‘pincha taqdir, qismat va ilohiy iroda bilan bog‘lab talqin qilinadi. Bu esa ularning faqat romantik emas, balki falsafiy mohiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Oshiqning muhabbat yo‘lidagi mashaqqatlari insonning hayot yo‘lidagi sinovlarini ramziy tarzda ifodalaydi. Oshiq obrazining psixologik talqini. “Oshiqnoma” dostonlarida bosh qahramon – oshiq obrazi nafaqat tashqi harakatlar, balki ichki ruhiy kechinmalar orqali ham ochib beriladi. Uning iztiroblari, umidlari, ikkilanmalari va qat’iyati psixologik tasvir orqali yoritiladi. Oshiq obrazi xalq idealining badiiy ifodasi bo‘lib, unda mardlik, vafodorlik va sabr fazilatlari mujassam. Oshiqning yo‘lga chiqishi, sarguzashtlarga duch kelishi va sinovlardan o‘tishi insonning hayotiy kamolot bosqichlarini anglatadi. Bu jihatdan, “Oshiqnoma” dostonlari ramziy-psixologik mazmunga ham ega. Ma’shuqa obrazining badiiy va ijtimoiy talqini. Ma’shuqa obrazi Oshiqnoma dostonlarida nafaqat sevgi obyekti, balki axloqiy mezon sifatida ham namoyon bo‘ladi. Uning go‘zalligi tashqi chiroy bilan cheklanmay, ichki poklik va ma’naviy yetuklik bilan uyg‘un holda tasvirlanadi. Bu holat o‘zbek xalq og‘zaki ijodiga xos ayol idealini ifodalaydi. Ko‘plab dostonlarda ma’shuqa ham faol obraz sifatida ishtirok etib, voqealar rivojiga ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa ayol obrazining faqat passiv emas, balki ma’naviy kuchga ega ekanini ko‘rsatadi. Epik makon va zamon talqini. Oshiqnoma dostonlarida makon va zamon tushunchalari an’anaviy epik talqin asosida beriladi. Voqealar, ko‘pincha, aniq geografik joy bilan cheklanmagan bo‘lib, ramziy makon sifatida tasvirlanadi. Bu holat dostonlarning universalligini ta’minlaydi. Zamon talqini ham shartli bo‘lib, voqealar ketma-ketligi, asosan, sujet talabidan kelib chiqadi. Ushbu xususiyat dostonlarning epik kenglik va badiiy erkinligini namoyon etadi.Oshiqnoma dostonlarida baxshichilik an’anasi. “Oshiqnoma” dostonlarining yashab kelishida baxshilar ijrosi muhim rol o‘ynagan. Baxshi nafaqat ijrochi, balki ijodkor sifatida ham doston matnini boyitgan, zamon talabiga moslashtirgan. Har bir baxshi o‘z ijro uslubi orqali dostonning badiiy ta’sirchanligini oshirgan. Ijro jarayonida kuy, ohang, pauza va improvizatsiya muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jihatlar dostonlarni jonli badiiy hodisaga aylantiradi. “Oshiqnoma” dostonlarining tarbiyaviy va pedagogik ahamiyati. Oshiqnoma dostonlari xalq pedagogikasining muhim manbalaridan biridir. Ushbu asarlarda ilgari surilgan g‘oyalar yosh avlodni axloqiy barkamollikka chorlaydi. Oshiq va ma’shuqa obrazlari orqali halollik, sadoqat, sabr va matonat fazilatlari targ‘ib qilinadi. Dostonlar orqali yoshlar hayotiy sinovlarga bardosh berish, maqsadga sodiq qolish va insoniy qadriyatlarni asrashga o‘rgatiladi. Shu sababli “Oshiqnoma” dostonlari bugungi ta’lim-tarbiya jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi. “Oshiqnoma” dostonlarining adabiy jarayonga ta’siri. Oshiqnoma turkumidagi dostonlar keyingi adabiy jarayonlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Mumtoz adabiyotda uchraydigan oshiq-ma’shuqa obrazlari, lirizm va ramziy tasvirlar xalq og‘zaki ijodidan oziqlangan. Bu holat adabiy uzviylik va an’anaviylikni ta’minlagan. “Oshiqnoma” dostonlari poetik tuzilmasi bilan yozma adabiyot uchun badiiy maktab vazifasini bajargan. Yuqoridagi kengaytirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, “Oshiqnoma” turkumidagi dostonlar ko‘p qatlamli badiiy tizimga ega bo‘lib, ularni faqat sevgi qissasi sifatida emas, balki xalqning ijtimoiy, axloqiy va falsafiy qarashlarini mujassam etgan yirik epik hodisa sifatida baholash lozim. Ushbu dostonlar bugungi kunda ham ilmiy tadqiqotlar uchun muhim manba bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Qahhorov B. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Toshkent, “Fan”, 2019.
(2). Jo‘rayev R. Dostonchilik an’analari va ularning poetik tabiati. Samarqand, 2017.
(3). Mirzayev T. Xalq epik merosi va uning o‘rganish masalalari. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2015.
(4). Karimov A. O‘zbek eposi tarixi va nazariyasi. Toshkent, 2020.
(5). O‘zbekiston folklorshunosligi bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. Toshkent, 2022.